

УДК 811.161.2'373

А. Є. Іншаков

КОЛЬОРАТИВ *ЖОВТИЙ* У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XI–XIII СТ.)

Іншаков А. Є. Кольоратив *жовтий* у старобукаїнській мові (XI–XIII ст.).

Дослідження історії словникового складу української мови неможливе без з'ясування становлення окремих семантичних груп лексики, зокрема кольоративів. У статті розглядається функціонування кольоратива *жовтий* та його похідних у старобукаїнській мові (XI–XIII ст.). Засвідчено необмежену сполучуваність номена *жовтий*, розглянуто використання лексеми в прямому та переносному значеннях.

Ключові слова: кольороназва, лексема *жовтий*, кольоратив, похідні слова.

Іншаков А. Е. Колоратив *желтый* в старобукаїнском языке (XI–XIII ст.).

Исследование истории словарного состава украинского языка невозможно без выяснения становления отдельных семантических групп лексики, в частности

кологоративов. В статье рассматривается функционирование колоратива *желтый* и его производных в староукраинском языке (XI–XIII ст.). Зафиксирована неограниченная сочетаемость номена *желтый*, рассмотрено использование лексемы в прямом и переносном значениях.

Ключевые слова: цветоименование, лексема *желтый*, колоратив, производные слова.

Inshakov A. Y. The colorative *yellow* in the Old Ukrainian language of the 11th – 13th centuries.

An investigation of the history of the Ukrainian vocabulary is hardly possible without definition of a formation of separate semantic vocabulary groups, the coloratives in particular. The article deals with the functioning of the colorative yellow, widely used in ancient texts, and its derivatives in the Old Ukrainian language of the 11th – 13th centuries. The author states unlimited combinations of a nomen yellow and examines the use of the lexeme both in the literal and metaphorical sense of the word.

Key words: the name of colour, lexeme *yellow* colorative, dove-coloured, derivative words.

Низку тематичних груп лексики в аспекті діяхронії не досліджено, хоча історія їхнього становлення на різних етапах розвитку мови постійно привертає увагу мовознавців. Останнім часом у мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань.

У східнослов'янському мовознавстві увага приділялася проблемі функціонування кольоронайменувань. Це праці таких лінгвістів: М. І. Чікало, О. Рудь, В. Кушнерик, І. Бабій, А. П. Критенко, Н. Б. Бахліна, В. А. Москович, Н. Ф. Пелевіна, В. А. Юрик, І. С. Кулікова, М. А. Суровцева, Н. Н. Степанова, Л. М. Грановська, А. М. Панченко та ін.

Дослідження кольороназв староукраїнського періоду є важливим для процесу становлення, функціонування відповідної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження. Однією з мікрогруп є лексеми на позначення жовтого кольору.

Метою нашої статті є виявлення лексико-семантичного поля кольору жовтий та його похідних, аналіз функціонування найбільш уживаного колоратива в давніх текстах староукраїнської мови (XI–XIII ст.).

Прикметник *жовтий* у давніх пам'ятках мало вживаний, переважно для назви кольору волосся.

Семантику колоратива *жовтий* на матеріалі давніх руськоукраїнських (фольклорних) текстів інтерпретує І. Герасименко.

Автор спирається на ідею про зародження історії людства в північній частині земної кулі, в умовах «чорно-білого року». Існує думка про первинність темряви, отже, створення світу – це перехід від темряви до світла, від темного до світлого.

У давніх (фольклорних) текстах прикметник жовтий мав обмежену сполучуваність (пісок, кучері, острів, чоботи, кінь). Уже в архаїчних текстах лексема мала неоднозначну семантику, сполучаючи значення «темний» і «світлий». І. Герасименко доводить, що слово жовтий мало первинне значення «темний» і семантика світлого кольору вторинна. Підтверджує свої тези автор етимологічним матеріалом, посилаючись на коментарі Н. Луценко [2, с. 8–9], і робить висновок, що лексема жовтий спершу називала темний колір, концепт «жовтий» перетинався з «чорним». Жовтий пісок в обрядових текстах асоціюється з сирою землею, реалізуючи мотив поховання. Звідси жовтий – колір жалоби (пор.: середньовічна Іспанія, північноамериканські, азійські країни). Лінгвіст аналізує вживання кольоративу при описі різних таїнств, перетворень, міфічних дій, кольороназва пов'язана з потойбічним світом, вербалізується в замовляннях, обрядах, забобонах слов'янських народів, наприклад, жовтуху лікували рослинами жовтого кольору, за народними уявленнями, жовтий колір був небажаним у весільному обряді. Традиційно жовтий колір мав негативні конотації в забобонах через асоціації із зів'ялою рослинністю, кольором мертвого тіла. Негативні конотації кольоративу спираються на глибинну семантику слова жовтий понятійного концепту «темного».

У роботах Н. Луценко, І. Герасименко подають пояснення одного слова в кольоровій протилежності «темний» – «світлий». Поступово кольоратив жовтий із первинним значенням «темного» набув семантики світлого. Лексема *жовтий* стала ототожнюватися з «золотим» (золоті кучері, золотоволосий). Номен *жовтий* актуалізує ділянку світлого при семантичній рівнозначності зі словом білий (традиційно жовті кучері – світло-русі).

На прикладах лінгвісти доводять тотожність «жовтого», «золотого», «білого» із загальним значенням «світлий». Отже, підсумовують вони, розглядуваний кольоратив має глибинний номінативний смисл, передає власне кольорову ознаку і є лексемою, через яку реалізується ідея темряви й світла.

Лексема могла мати варіанти: *жълтыи = жьлтыи = желтыи = жолтыи* «жовтий»: *Бѣаше же лицемъ румянь а тѣломъ бѣль и*

красень, желты власы (Ж. Андр. Юр. 55); волосы имѣа желты коудравы (1289 ЛП 92); бѣаху же власи главы его (ангела) желтѣ, якоже злато (там само 55); кожухъ желтая обирь съ женьчугомъ (XIV Ср I 886); номен виступає в описі одного з небесних знамень: (луна) ко двѣ лици. имущи ѿдно зелено а другое желто (1161 ЛП 516). Зі значенням жовтизна виступали форми жыльть = желть = жолть: Елень бо тѣломъ предобра и върастомъ...русовласа на желть (Хрон. И. Малалы 1).

Трапляються похідні іменники: жыльтьница = желтаница = жыльтница «цикорій, шафран»: отъ четвъртаго же на десѣте дънии семь да ѣсте опрѣснѣкы съ жыльтьницами, хлѣбъ озлобленитѣ (1073 Изб. 196); жыльчъ = жолчъ «жовток» (XV Ср I 887), могла виступати й форма жыльтъкъ = желтокъ (XIV/XV там само 886); жыльтъкъ «жовток» (XIV СДЯ III 272); похідне дієслово: желтоватисѣ = желтоватисѣа (XIII Ср I 886).

У джерелах цього періоду відомі слова на позначення змішаних кольорів плавий, половий (іноді назва масті коней). В «Остромировому євангелії», мабуть, лексему плавъ вжито як кольороназву: се глѹ вамъ възведѣте очи ваши и видите Нивы тако плавы сѣтъ к жатвѣ уже... (XI ОС 32), засвідчено вживання слова і як назви масті коней: от василя къ ростиху продаите половы коня [XI–поч. XII 1, с. 38].

І. І. Срезневський тлумачив слово плавый як «жовтуватий, стиглий» (Ср II 949), пор.: половыи, пелесый; плава – солома, а номен половыи – 1) «білуватий, жовто-білий»: взыде туча вельми грозна с полуденя, яки полова, со страшною бурєю и силнымъ вихром; 2) «половий, у білих плямах»: приде же отъ запада кузнецъ въ Коньстантъинь градъ, имѣа грѣча полова и слѣпа, иже повелѣваемаа коузнецемъ творяше чудеса дивна (XI ХА 275) (половой – на позначення масті собак); 3) «зрілий, достиглий»: половы соуть къ жатвѣ (1144 Ср II 1130).

Церковнослов'янізми посилюють зображуваність художнього повісткування «Слова о полку Ігоревім», надають урочистості, підкреслюють важливість, значущість описуваних подій. У ролі епітетів постають слова златый, злаченный: златъ стремь (XII СПІ 15), златымъ шеломом (там само 13), злато слово, злата стола (там само), злачеными шеломы, злачеными стрелами, седла злата (там само 22), злато ожерелие. Ці лексеми можуть бути як відносними прикметниками, так, на нашу думку, і якісними

(кольороназвами): ...орла ради сѣченаго златаго (XI/XVI ИФ 244); ...се бо два сокола слѣтѣста съ отня стола злата (XII СПІ 24); на златѣкованнѣмъ столѣ (там само 30); тогда Великій Святславъ изрони злато слово слезами смѣшено... (там само 26); теремѣ златовръсѣмъ (там само 23).

Зі значеннями «блідий, жовтуватий» функціонувала в пам'ятках і лексема *блѣды* (XIII Ср I 119).

Отже, лексема *жовтий* у давніх пам'ятках була маловживаною (9 фіксацій за СДЯ), належала до загальноіндоевропейського лексичного фонду. Дослідники на етимологічному рівні підкреслюють, що первинне значення слова *жовтий* – «темний», концепт «жовтий» перетинався з «чорним», семантика світлого кольору вторинна, традиційно номен мав негативні конотації. Із часом кольоратив набув семантики світлого, почав ототожнюватися із «золотим». В аналізованих джерелах розглядуваного періоду від кольороназви були виявлені похідні іменники, дієслова. До індоевропейської спільноти належала лексема *половий*, старослов'янське *плавий*, що зазнала в різних мовах модифікацій у семантичному плані, пізніше стала назвою масті тварин. Межа номена була розмита, ознаки вписувалися в гаму «голубий – сірий – жовтий». Зі значенням «жовтуватий, стиглий» функціонувала кольороназва *палевий*, зі значенням «блідий, жовтуватий» – одиничний прикметник *блѣды*. Кольоративом у контексті давніх пам'яток міг виступати відносний прикметник-церковнослов'янським *златий*.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

Ж. Андр. Юрод. – Житие Андрея Юродивого XIIв., сп. XVI в. // цит. за Бахліною.

1073 Изб. – Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. – Спб., 1880. – 266 с.

ИФ – Мещерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.

ЛІ – Ипатьевская летопись. – [2-е изд.]. – Спб., 1908. – 938с. – (Полн. собр. рус. летописей; Т. 2).

ОС – Остромирово евангелие / Изд. А. Востоковым. – Спб., 1843. – 623 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.), в 10 т. / Гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Рус. яз., 1988 – 1991. – Т. 1–4.

СПІ – Слово о полку Игоревѣ // Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгорода-Северского Игоря Святославича. – М., 1800. – С. 1 – 48.

Ср – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893 – 1912. – Т. 1–3.

ХА – Книги времени и образныя Георгия мниха // Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе. – Пг., 1920. – Т. 1. Текст. – 612 с.

Хрон. И. Малалы – Истрин В. М. Хроника Иоанна Малалы в славянском переводе, 1911. – Кн. 6–9.

Література

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Наталья Борисовна Бахилина. – М. : Наука, 1975. – 288 с.

2. Луценко Н. А. Из записок по диахронической семантике «синий» / Н. А. Луценко // Нова філологія. – Запоріжжя, 2004. – № 1 (20). – С. 5–13.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2012 р.